

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

REVUE
DE LA FACULTÉ DES SCIENCES ÉCONOMIQUES
DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL

YAZI İŞLERİ HEYETİ
Comité de Rédaction :

Ord. Prof. Ömer Lütüf BARKAN
Prof. Dr. Sabri F. ÜLGENER
Prof. Dr. E. ALKİN
Prof. Dr. A. İLKİN
Prof. Dr. Orhan TUNA
Prof. Dr. E. MANİSALI



36 ncı Cilt, Sayı 1-4, Ekim 1976 — Eylül 1977

ZIYA GÖKALP'TE ÇAĞDAŞLAŞMA - ISLAMLASHMA - TÜRKLEŞME AKIMLARI VE MILLİ DEVLET FIKRININ GELİŞİMİ

Prof. Dr. Orhan Türkdoğan (x)

Ziya Gökalp, bir yazısında şöyle diyordu:

«Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi araştırılırsa görülür ki fikir adamlarımız başlangıçta muasırlaşmak ((çağdaşlaşmak) lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle inkılâp (1908 İkinci Meşrutiyetin ilânı) tan sonra islâmlaşmak emeli katıldı. Son zamanlarda ortaya bir de Türkleşmek cereyanı çıktı» (1).

Bu yazımızda, Osmanlı toplum yapısı içinde birbirini izleyen bu üç fikir akımının tarihi gelişimini izleyerek, yeniden bir değerlendirmeye bulunmak istiyoruz.

Batılılaşma hareketine sosyal-psikolojik açıdan bakan Turhan'a göre, Osmanlı İmparatorluğunda ilk yenileşme hareketi Lâle Devriyle başlar. Yenileşme hareketini kültür değişmesi kalıbı içinde yorumlayan bu düşüncenin temel ilkesi, 18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar uzanan dönemi «serbest kültür değişmesi» biçiminde özetlemesidir.

(x) Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü Öğretim Üyesi.

Serbest kültür değişmesinin özelliğine gelince, bu da, münferit kültür unsurlarının, matbaa ve bazı ticaret maddelerinin (teknik) alınması şeklinde ortaya çıkmış esas köklü değişmeler ise İkinci Mahmut'la başladığından Turhan bunu «mecburi kültür değişmeleri», Üçüncü Selim zamanını da serbest ve mecburi kültür değişmeleri arasında bir geçiş dönemi olarak belirtmiştir» (2).

Görülüyor ki, batılılaşma akımı gerçekten Osmanlı toplum yapısında girişilen ilk harekettir. Bu nedenle, Gökalp'ın «üçlü (triadic) modeli»nin ilki tarihsel gelişimimize uygun düşmektedir. Sistemin ikincisi yani islâmlaşmak akımına gelince bunun biraz değişik bir yön çizdiğini görmekteyiz.

Osmanlı devletinin ilk kuruluş dönemlerinde güdülen politika, daha ziyade «islâmlık yolu ile Türkleştirmek» (3) diyebileceğimiz bir «misyona» dayanıyordu. Anadolu'dan çok sayıda alınan Türk halkı, yeni zaptedilen Balkan topraklarına yerleştiriliyor, bunun gibi Balkanlardan ve Macaristan'dan alınan bir kısım Hristiyan halk da Anadolu'ya yerleştirilmek suretiyle bir kültürel kaynaştırmaya (amalgamasyon) gidiliyordu. Bu gelişimin doğal sonucu olarak, «Osmanlılık» ve «ümmeçilik» imparatorluk içinde yaşayan çeşitli halkları bir arada tutan tek kaynak noktasını teşkil ediyordu. Ancak, onbeşinci yüzyılın ilk yansı boyunca, bir çeşit Türk milli bilincinin yükselişi hakkında birçok belirtiler vardır. Osmanlı Sultanının, eski Türk ünvanını «Han»ı benimsemesi o zamanda oldu; o zaman Osmanlıların, torunları olduklarını beyan ettikleri Oğuz Türklerinden Kayı aşiretinin damgası Osmanlı paralarında remiz olarak göründü ve Osmanlı tarihçileri ile ozanları, Osmanlı hükümdarlarını yarı esatirî Türk eski çağına bağlayan ve hanedanın kaynağının resmi açıklaması haline gelen Oğuz Efsanesini işlediler (4). II. Murat (1421-1451) in ve haleflerinin Sarayında Türk Şiiri serpilip gelişti ve Türk eski çağlarının incelenmesi büyük rağbet gördü. Hatta, Orta Asya Türk dili ve edebiyatı bir süre işlendi ve onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru bir edebî okul, Türk edebî dilinin bir parçası haline gelmiş bulunan Farsça ve Arapça sözcük ve deyimleri fazla kullanmaksızın arı ve sade Türkçeyle yazma çabasına girdi (5). Bu kendine dönüş, bu birinci Türk Rönesansının nedenini bazı tarihçiler; «Ondördüncü yüzyıl sonlarında, Osmanlılar Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya doğru yayılırken, aşiret örgüleri ve el

değmemiş gelenekleriyle -yarımadanın batı kısmında olduğu gibi henüz dağılmamış, parçalanmamış ve yöresel etkilerle değişmemiş- geniş Türk göçebe gruplarıyla karşılaştıkları zaman, bu Türk gelenek ve etkişi» (6) sonucu tekrar canlanması tarzında açıklamışlardır. Bu tür bu rönesansın örneğine Gökalp'de de raslıyoruz. «Lûtfi Paşa Tarihi (1488-1563, Tevârih-i Ali Osman) Osman Gazi'nin Oğuz Beyleri tarafından hanlığa seçilişini şu suretle anlatıyor: «Siz Kayı neslinden-siniz. Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin ağaları ve hanları idi. Gün Han vaziyeti, Oğuz töresi gereğince Oğuz neslinden kimse olmayınca hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna düşmez» (7).

Böylece, «VIII. yüzyılda Orhun anıtlarıyla tarihte ilk defa kendini Türk adıyla yadeteden» (8) Türk milleti, XV. yüzyılın sonlarına doğru bir kez daha özelliğini Aşıkpaşazade'nin kalemıyla: «Sultan Mehmet Han Gazi Han oğludur. O da Sultan Süleyman Gazi Han oğludur. Elhâsıl Gök Alp neslidir ki Oğuz Han oğludur» (9) tarzında tarihsel kökenlerine bağlanacaktır. Ancak, bu tarihten bir yüz yıl sonra «Osmanlılık» Türklüğün yerini alacak ve ünlü Koçi Bey risalesinde (1630) görüldüğü gibi:

«Harem-i hümayun kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz nice kalles ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan sonra bir tedbir alınmazsa, tımar ve zeamet, erbabına verilmezse, bu derme çatma asker ile din ve devlete lâıyk bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz (10) şeklinde devletin öz evlâtları, Dördüncü Murat'a devşirmelerden oluşan Yeniçeri Ocağına alınmalarından ötürü, şikâyet edilecek ve «bundan sonra, Osmanlı hükümdarları, koca imparatorluk içinde, esasında her şeyden önce, Türklerin padişah olduklarını XIX. yüzyıla kadar hiç hatırlanmayacaklardır» (11).

Böylece, Osmanlı toplum yapısı ulusal devlet kimliğini yitirerek «Osmanlılık» veya «islâm milleti» adı altında yeni bir kimlik kazanmış olacaktır. Ancak, 1789 Fransız devrimi ile başlayan ulusçuluk hareketleri dalga dalga bütün Avrupa'ya yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli halklar da bu hareketin etkisinden kendilerini kurtaramayacaktır. Nitekim, «ikinci Mahmut'un temel taşlarını koyduğu

eseri onun yasaları altında bir Afrika ülkesinin valisi olan bir paşa tamamladı ve gerçekleştirdi. Milli bir ordunun ve bahriyenin yaratıcısı yüz milyonu aşan bir gelirin sahibi ve Batı uygarlığını ülkesine sokmakta daha hür olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ülkesini yeni bir İmparatorluğun merkezi ve dünyanın bir kısmının ticari antreposu haline getirmeye azmetmişti.

Osmanlı imparatorluğunun bitik düştüğünü ve sultanın gerek dışta gerekse reformcu faaliyetlerinden acz gösterdiğini görerek cüretlendi ve maskesini atarak İslâm dünyasının yeni başkanı olma konusundaki niyetlerini açığa vurdu. Muzaffer Suriye yürüyüşü ve 30 bin kişilik Mısır ordusunun 80 bin kişilik Osmanlı ordusunu yok ettiği Belen ve Konya savaşlarını bilmeyen yoktur. Bu çıkmazdan, yani vassalı tarafından yenilen ve manen çöküveren Sultan Mahmut, ancak denize düşen yılanı sarılır kabilinden, Rusya'nın uzattığı yardım elini tutmasıyla» (12) kurtulabilmiştir.

Bu olay, döneminde tek bir örneği teşkil etmez, giderek Mısır'da Milliyetçi akımların ortaya çıkmasına da sebep olur. Şeyh Muhammed Abduh bu teorisyenlerden en başta gelenidir.

Abduh'un görüşleri çizdiği bir programa göre şu şekilde özetlenebilir:

- 1) İslâm dininde, bu dinin kaynağındaki orijinal şartlarına dönmek suretiyle bir reform yapmak,
- 2) Arap dilinin yenileştirilmesine çalışmak,
- 3) Batı medeniyeti âlemine karşı İslâm ülkelerinin birleştirilmesi,
- 4) Hükûmete karşı, halkın haklarını tesbit etmek (13).

Bu programda Abduh'un milliyetçi ve Pan-İslâmist yönünü görmek mümkündür.

Geniş çapta Cemalettin Efgani (1839-1897) nin düşüncelerinden etkilenen Muhammed Abduh (1849-1905) erken yaşlarından itibaren XIX. yüzyıl Fransız düşüncesinin tesirinde kalmıştır (14).

1870'ler, Mısır'da milli şuurdan açıkca bahsedildiği bir devirdir. Üç büyük muhalefet ceryanı bu dönemde güçlenmiştir. Bunlar: 1) Dinî kanaat ya da milli duygu ile onun batı tesirine karşı olan eğilimlerinde, Mısır'ın bağımsızlığı için tehlike görenler; ikincisi prensip itibariyle, ya da çıkar yüzünden mutlakiyeti anayasal bir idare ile değiştirmek isteyenler; üçüncüsü ordu üzerindeki Türk - Çerkez subayların kontrolünü kırmak isteyen Mısır kökenli subaylar, İngiliz ve Fransızların yeni hıdiv Tefvik Paşayı destekleme siyaseti, yavaş yavaş, bu grupları bir ulusal muhalefet ceryanı haline soktu. Abduh, milli bir direniş meydana getirme bakımından uyarıcı bir rol oynadı (15).

Görülüyor ki, 1870'lerde bir yanda Mısır'da Batıya, sömürgeciliğe karşı sert tepkiler uyanırken öte yanda milliyetçilik akımı Abduh'un temsilciliğinde gelişmekte idi. Ve bu yüzden de Türk kudretinin İslâm dünyasında belirmesine karşı idi. Bu hususta aynen şöyle diyordu:

«İslâma yeni katılmış ve anlayış kabiliyetinden yoksun olan Türkler, peygamberin tebliğinin manasını anlayamadılar. Kendi çıkarları için, onlar (Türkler) otoritenin, körü körüne, kölece kabulü fikrini teşvik ile idare ettikleri insanlar arasında aklın, serbest bir şekilde kullanılmasını» önlediler. Bilgi onların düşmanı idi. Zira bilgi, onların, tebaalarına, hükümdarların hareketlerinin ne kadar kötü olduğunu öğretebilirdi».

Bütün bu açıklamalardan sonra belirtilmesi gereken bir takım diğer hususlar da şunlardır: Abduh, bir Mısırlı idi. Kendi memleketlerinin geleneklerine sıkı bir şekilde bağlı idi. Düşüncesinde başlangıçtanberi milliyetçilik unsuru önemli bir yer işgal ediyordu. El-Ehrâm'da çıkmış ilk makalesinde Mısır krallığının büyük geçmişinden söz etmektedir. Ona göre, aynı ülkede yaşayan insanların ortak tarih ve çıkarları, imanları ayrı da olsa, bu insanlar arasında kuvvetli ve derin bağlar yaratmaktadır. Siyasal hayat için birlik zarurîdir. En kuvvetli sayılması gereken bir birlik çeşidi de aynı memlekete sahip olmaktan meydana gelmektedir (16).

Görülüyor ki, Muhammed Abduh, bir Mısır milliyetçisi ve aynı zamanda Türklerin İslâmiyete sahip çıkmasına da karşıdır. Döneminde düşünceleriyle geniş çevreleri etkisi altına almış, hatta Mehmet

Akif de bu fesiiden kendini kurtaramamış, bu nedenle de 1909'da Abduh'un iki eseri ile birçok makalelerini dilimize çevirmiştir. Akif'in kavimcilik olur endişesiyle dışa ittiği milliyetçilik duygusuna sınıksı bağı kalan Abduh'un, Nisan 1882'de Blunt'a şu satırları yazdığı görülmektedir:

«Her Mısırlı, Türklerden nefret eder ve onların çirkin hatırasından iğrenir» (17).

Osmanlı toplum yapısı içinde, islâmıcı-ümmeîçi gruplar ya devletin parçalanmaması veya dış tesirlerin maddî ve manevî baskısı altında hareket etmek suretiyle, Mısır ve diğer islâm dünyasında meydana gelen emperyalist, sömürgeci ve Türk düşmanlığı akımlardan habersiz gibiydiler.

1870'ler Mısır'ın da beliren milliyetçi akımlar, hemen hemen aynı dönemlerde bir tepki unsuru olarak, Osmanlı aydınları arasında da filizlenmekte idi. Özellikle bu, islâmıcı ve Batıcı düşüncelerin iç yüzü pazara çıktıktan sonra, Türkçülük akımı giderek, islâmıcı ve Batıcıların dünya görüşleri ve düşünce sistemlerini de uzlaştırmak suretiyle yeni bir biçim kazanıyordu.

Bu hususta Topçu'yu dinleyelim:

«İslâmcılar, bu memleket çocuğunu yetiştiren emek ve toprağın hakkını inkâr ettiler. Coğrafya ile iktisadın millet varlığının iskeleti olduğunu, islâmın da ona hayat verici ruh olduğunu, ruhun bedenden, beden de ruhtan ayrılamayacağını düşünmediler.

Osmanlılık, bir milletin tarihini ve onun mukadderatını bir hânedanın azamet ve şerefinden ayrılmaz bir bütün haline getirmişti. Osmanlıların yaşattıkları hukuk değerleri, islâmın eşitlik esasına dayandığından, yabancı soylardan insanları bir arada yaşatabilmiştir. Islâm davacısı olan Osmanlılar, belli bir insanlığın haklarını isteyen hukuk ve ahlak davacılarıydı. Namık Kemal ve arkadaşları sanki insansız bir vatan sevgisi ile milletin mazlum benzinden uzakda bir hürriyet aşkını terennüm ettiler. Hakikatı seven bu insanlar, hakikat ve adalet kahramanlığı yaparlarken, kimlerin hakkını müdafaa ettik-

lerini, kimler için, kimlerden adalet istediklerini bilmiyorlar, kim olduklarını haykıran bir sesle ortaya atılmıyorlardı (18). Böylece, Islâmcılık akımı, Topçu'ya göre: «soydan ve vatandan ayrı islâmcılık» peşinde koşmaktan yorulmuştur.

Milli devlet düşüncesine dönüş ancak böyle bir bilincin doğmasıyla sonradan sonra yani Türk devletinin kurulmasıyla başlar.

Daha önceleri de Kaynarca antlaşmasıyla (1774) ülkede yaşayan Ortodoks halkın (Ermeni) haklarının korunması hususunda Rusya'ya güvence verilmişti. Buna ilâve olarak, «Manuel Ksanthos tarafından örgütlendirilen ve Eski Doğu Roma imparatorluğunu yeniden diriltmek ve Avasofya'ya da putu dikmek» amacını güden Eteryâ Cemiyeti 1814'de kurularak Yunan milletin isteklerini gerçekleştirmeye çalışıyordu. İşin tuhafı Osmanlı hükümetinin bu çalışmalardan o tarihe kadar haberi olmamıştı. Cevdet Tarihi bu olaylarla ilgili olarak; «o vakit Osmanlı hükümetinde bu türlü karışıklıkların çıkaracakları ve dernekleri araştırarak gizli memurlar bile yoktur» (19).

Görülüyor ki, «çok halklı» Osmanlı devleti XIX. yüzyılın başlarından itibaren bir kazan gibi kaynıyordu. Ermenisi, Yunanı, Arabı, Slavı kısacası Hristiyanı ve Müslümanı imparatorluktan kopma çabası içindeydiler. «Osmanlılık» ve «Ümmetçilik» bağları bu çözülmeyi önlemeye artık yeterli olamıyordu (x). Gerçekten, o sularda Şelânik ve Makedonya'nın sosyo-ekonomik ve siyasal yapısı incelendiğinde bu etnik gruplar arasındaki temel ayrıklar daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Bu hususta Dument şöyle demektedir:

«Bizce Osmanlı sosyalizmi, her şeyden önce imparatorlukta ki çoğunlukla çeşitli etnik azınlıklardan kaynaklanan, birbirleriyle bütünleşmemiş çeşitli örgütlerin karmaşık görüntüsü olarak tanımlana-

(x) Osmanlı toplumunun içinde yaşayan Ortodoks halka bazı haklar tanınması anlamını taşıyan Islahat Fermanı (1856) giderek Rusya'nın, Ermenileri kıstırmaların yol açmıştır. Bu nedenle, Hristiyan uyrukların «milliyetçilik» bilincini hızlandırması bakımından söz konusu Ferman, bizzat kendi iç müdahalesiyle «Osmanlıcılık» yapısını bozuyordu, (Kongar, 46-47).

bilir. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlangıcında Osmanlı sosyalist militanlarının çoğunluğunu, Ermeniler, Bulgarlar, Makedonyalılar, Rum ve Yahudiler oluşturmaktaydı (20).

Osmanlı devletinin bu aşırı derecede bölünmüşlüğü «imparatorluk içindeki milliyetlerin toprak muhtariyetine değil bir federalizm ise, milliyetçi sosyalistlerin, Droşak'ların, hatta Hınçak'ların bile savunduğu bir ikinci eğilimdi. Ayrıca bu çözümün, önce Ben Zvi, sonra da Ben Gurion yönetimindeki, imparatorluk içinde toprak muhtariyeti isteyen «Siyonist sosyalistlerine de raslamaktayız. Ancak, bu bölünmüşlük yapısı içinde Osmanlılık düşüncesinin iplerine yine de sımsıkı yapışmak isteyenler Yahudiler olmuştur.

1910 yılında Selânik nüfusunun 60.000'i Rum, 5.000'i Slav ve 3.000'i Avrupalılardan oluşuyordu.

Görülüyor ki, azınlıkların büyük çoğunluğu Yahudilerden oluşmaktaydı. Ancak, Siyonizm hareketi Filistin'in kurtuluşuna yöneldiğinden, Balkanlarda Yahudi azınlıklarının milliyetçilik ve sosyalizm gibi akımlara kapılarak Balkanların milli bağımsızlık savaşlarına sahne olmasına da taraftar değildiler. Bu yüzden de, «Onların isteği Osmanlı İmparatorluğunun Abdülhamid devri sınırlarıyla ayakta kalmasıdır». Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi, «Ekonomik düzeydeki bu düşüncelerin yanı sıra, işin içine bir de güvenlik etkeni giriyor. Selânik Yahudileri Osmanlı yönetimi altında yararlandıkları görece barış ortamından şikâyetçi değillerdi. Efendileri değişirse katliam belâsına uğrayacaklarından, çeşitli biçimlerde tedirgin edileceklerinden korkuyorlardı. Bu nedenlerle de ulusal hareket belirtilerine tamamen ilgisiz kalıyorlardı». Hatta Dupont'a göre Siyonizmden bile çekindikleri söylenebilir. 1905'ten 1912'ye kadar Filistin'e ancak bin civarında göçmen gidecektir. Sefaretler ve «dönme»ler tersine kitle halinde «Osmanlıcılığa» kayarlar (21). Bu belgeler bize açıkça göstermektedir ki, bağımsızlıklarını kazanmak isteyen ülkeler, milliyetçilik ideolojisine sarılarak, Osmanlılardan ve Osmanlılık eğiliminden kurtulmak isterken, bazı azınlık grubu da (Yahudi ve dönmeler) kendi çıkarları açısından Osmanlılık ideolojisine bağlı kalmayı savunuyorlardı. Osmanlılık, tüm azınlıklar için bir «atlama taşı» bir «ara» unsur oluyordu.

Buna paralel olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında Balkanlarda ve Arap ülkelerinde uyanan milliyetçilik hareketleri yanında kürtçülük eylemlerine de rastlamaktayız.

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri «Osmanlıcılık» ve «üm-metçilik» ideolojisiyle kaynaşan kürtler de devletin merkezi otorite-sine karşı ayaklanarak bir takım haklar peşinde koşmuşlardır. Dev-rimci Doğu Kültür Ocakları'nın 12 Mart 1971 yılından sonra Askeri Mahkeme huzurunda yapmış oldukları savunmada bu ayaklanmalar-ın «toprak» ve «devlet» ilkelerine, dayandığına değinmişlerdir.

«Bazı dönemlerde Osmanlılar Kürt böylerinin iç işlerine el attı-ğında Kürtlerin tepkisi ile karşı karşıya kalmışlardır. 19. yüzyılda bu sebepten merkezi otoriteye karşı birçok kürt isyanı olmuştur» (22). Minorski, kendi kişisel görüş açısına dayanarak, 19. yüzyıldaki kürt isyanını şöyle sıralamaktadır:

«Osmanlı Sultanları, II. Mahmut devrine kadar Kürt emirliklerini bütünüyle ortadan kaldırıp, topraklarında egemenlik kuramadılar. On-larla iyi geçinmeyi daha uygun buldular. Emirler, Sultanların kendi-lerinden istedikleri şeyleri yerine getirirlerdi. Onlara armağanlar su-narlardı. Savaşlarda Osmanlılara asker verirlerdi. Ama Sultan II. Mahmut, Padişah Yavuz zamanında verilen kararı kaldırdı. Bütün Kürt beyliklerinin imaretlerinin ortadan kaldırılmasına karar verdi. Bu ka-rarın uygulanması için de Reşit Paşa yönetiminde Kürdistan'a ordu gönderdi. Böylece 1834'te Kürtler doğrudan doğruya «Türk» vatan-daşı sayıldılar, diğer bir deyişle Kürdistan ikinci kez ve tam anlamıy-la Osmanlılar tarafından işgal edilmiş oldu.

Bu davranış Kürtleri ulusal bir kalkınma hareketine yöneltti. 1834 yılında Bedirhan Bey yönetimindeki güçler harekete geçti. Keza, Kı-rım Savaşı sırasında yeniden bir bağımsızlık hareketi oldu.

1877-1878 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Bedirhan Bey'in oğui-ları yeniden bağımsızlık hareketini başlattılar.

1880 yılında ise Şeyh Ubeydüllah hareketi oldu (23).

Oysa Kürtçe kaynakların en eskisi olan ve Bitlis Emiri Şeref Han tarafından 1597'de (Kürt tarihi) kaleme alınan Şerefname'ye göre,

Kürtlerin, Oğuzhan soyundan geldikleri (24) açıkça belirtilmiştir.

Minorsky'nin 19. yüzyıl içinde birbirini izleyen Kürt isyanlarının nedeni, o dönemde tüm Osmanlı azınlıkları içinde bir fırtına hareketi şeklinde yayılan, Osmanlı toplumundan kopma, bağımsızlık kazanma ve millileşme hareketinin devamından başka bir şey değildir. Bu gerçeği, yukarıda değindiğimiz «Devrimci Doğu Kültür Ocakları»nın dava dosyalarında bizzat kürtçü militanlar da kanıtlamaktadır.

Bunun gibi, 1870'lerde Yeni Osmanlılar tarafından Paris'de yayınlanan inkılâp gazetesinde, «Zavallı Ahâli» başlığı altında hazırlanan bir yazıda: «Bir yandan Van ve Muş havalesinde yaşayan Ermenileri hükümet, diğer yandan da yerli Kürtler aleyhinde harekete teşvik etmektedir... Van ve Muş civarında bulunan Kürt aşiretlerinin, ahaliyi soyduğu gazetelerde yer alan haberlerdendir. Hal böyle iken hükümet, utanmadan halkın devlete dua ile meşgûl olduğunu ilân ediyor» (25).

Böylece, ülkenin içinde din ve kan kardeşleriyle, dışında ki etnik azınlıklar artık Osmanlılıkla tatmin olmuyorlar, milli bağımsızlık peşinde koşuyorlardı. Öyleki daha 1870'lerde Inkılâb gazetesinde, imparatorluğu teşkil eden çeşitli unsurlar idareye karşı isyana teşvik edecek derecede körükleniyordu». Boşnaklardan, Çerkeslere, Ermenilere kadar çeşitli unsurların kavmi ıstırapları karşısında hükümeti tenkit, böyle bir tutum içinde onlara bizzat haklarını aramaları gerektiğini telkin ediyorlardı» (26). Bu da devleti içerden çökertmeye çalışan Yeni Osmanlıların politikası idi.

Nitekim, Atatürk, Balkanlarda birbirini izleyen bağımsızlık savaşlarının nedenlerini olağanüstü Türk Dil Kurultayı'nda şöyle açıklıyordu:

«Biz Balkanları niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek bir sebebi vardır. Bu da İslava Araştırma Cemiyetlerinin kurduğu Dil Kurumlarıdır. Bizim içimizdeki insanların milli tarihlerini yazıp milli şuurlarını uyandırdığı zaman biz Balkanlardan Trakya hudutlarına çekildik» (27).

Kısacası, 1900'lerde bu kaostan kurtulmak için Batıcılar, «gülü

ve dikeniyile» Batıya yönelmemizi, islâmcılar ise «Osmanlılık» fikrine sarılıyorlardı. Oysa, «Osmanlılık» denilen karmaşık yapı, bir uçta Bulgarlar, Yunanlılar, Arnavutlar, Sırlar, öte uçta Araplar ve diğer etnik gruplar tarafından ulusculuk ve bağımsızlık savaşlarıyla yıpratılmış ve sadece toplumsal kadavrası kalmış «hasta adam» durumunda idi. Bu nedenle hem Batıcıların hem de Islâmcıların sosyal felsefelerini geliştirmek istedikleri sağlam bir zemin ortada mevcut değildi. Bu yüzden de her iki akımın görüşleri havada kalıyordu.

Gökalp'in «muasırlaşmak» ve «islâmlaşmak»tan sonra «Türkleşmek» tezinin niçin geri plânda kaldığının nedenlerini şimdi daha iyi anlayabiliyoruz.

«Türkler, ilkin sezgiye dayanan bir itiyata uyarak, bir mefkûre (ülkü) için var olanı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bunun için Türk fikir adamları «Türklük yok Osmanlılık var» diyorlardı. Çünkü Osmanlı devletini Türkler kurmuşlardı». Böylece, «milliyet mefkûresi, Gökalp'i göre önce Müslüman olmayanlarda sonra Arnavut ve Araplarda, en sonunda Türklerde göründü. Türk fikir adamları, Türklüğü inkâr ederek dinlerarası bir Osmanlılık hayâl ettikleri zaman islâmlaşmak ihtiyacını duymuşlardı; halbuki Türkleşmek mefkûresi doğar doğmaz Islâmlaşmak ihtiyacı da duyulmağa başladı».

Ancak, islâmlaşmak akımını savunanlar, önce onu «milliyetler» akımıyla parçalayanların temsilcileri tarafından gizli amaçlarına kılıf yapılmak suretiyle, destekleniyordu. Oysa, «Türkleşmek» akımı, ulusal devlet olma ilkesinden hareket ediyor ve diğer akımlara karşı kendini savunma durumunda kalıyordu. Bu suretle, Osmanlılık yapısı içinde «batılılaşmak» ve «islâmlaşmak» akımlarının geçerliliği savunulamazdı. Çünkü, bu döneme gelinceye kadar, ana çizgileriyle izlediğimiz olaylar, göstermektedir ki, «Osmanlılıktan da, islâm birliği fikrinden de memleket için tehlike doğacağı» (28) artık bir gerçektir.

Bunun yanında, Osmanlı toplumunun çevresinde cereyan eden bu kozmopolitizmi Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Cazip v.b. eleştirerek Türkçülüğü savunmak durumunda kalmışlardır. Zira, kısa bir süre içinde, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Avusturya'nın

Bosna ve Hersek'i ilhakı, Yunanlıların Girit'e el koymaları ve İç Anadolu'da Ermeni Sorunu, Makedonya'da çarpışmaların yeniden başlaması bunalımlarla başları dertte olan Jön Türkleri milliyetçiliğe yöneltmiştir (29).

1909'un başından itibaren «Türk Ocakları» kurulur ve bir süre sonra «Türk Yurdu» dergisi yeni öğretiyi dev adamlarla yaymaya başlar. Hatta Dumont'a göre, İttihat ve Terakki'nin 1910 Kongresinde «Türkçüler» programlarının bir bölümünü benimsetmeyi başarırlar. Buna göre, hükümet yasal kadroların Türkleştirilmesini teşvik edecek, Hristiyan halkın yaşadığı bölgelere Türk göçmenler yerleştirecek ve Türk dilinin kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla yeni bir kültür politikası geliştirecektir. Osmanlılık artık, yalnız Batılı güçlerin kuşkularını gidermeye yarayan bir dış görünüm değildir. 1910 yılı sonlarına doğru Türk milliyetçiliği iyice yer etmiş olacaktır».

Görülüyor ki, Türk milliyetçiliğinin doğuşu sun'i bir hareket değildir, tamamiyle Türk toplumunun savunma gücünün bir ürünüdür. Nitekim, eserlerinin bir yerinde ikbal aynen şöyle diyordu:

«Bence bu fikirler -doğru tatbik edilmek şartıyla- islâmiyetin hakiki zatını teşkil etmekle beraber şimdiye kadar islâm tarihinin ilk asırlarından beri gelişen Arap emperyalizminin gölgesinde kalan, daha doğrusu onun kurbanı olan beynelmilel ülküsünün doğumunu göstermektedir. Büyük milli şair Ziya Gökalp'in eserinde açıkca gösterilmiştir. Onun Comte'un felsefe sisteminden ilham alan şiirleri, Türkîyenin bugünkü fikrini şekillendirmeğe yardım etmiştir» (30).

Bu ifadeleriyle ikbal, bir yandan islâmiyetin ilk yüzyılında gelişen Arap emperyalizminin tehlikelerine dikkati çekmekte, öte yandan da Gökalp'in düşünce ve eğilimlerinde ne kadar haklı olduğunu açıklamaktadır. Bu da dünyaca tanınmış bir islâm şair ve düşünürünün olaylara bakış açısının tipik bir değerlendirilmesi olarak benimsenmelidir.

İkbal, Türkiye'deki bu gelişmelere yeni bir takım boyutlar kazandırmaktadır:

«Hakikat şudur ki bugünkü müslüman milletler arasında yalnız Türkiye kendi doğmatik uykusunu silmiş ve kendi şuuruna erişmiştir. Yalnız o, zihni hürriyet hakkını iddia etmiştir; yalnız o, idealden reale geçmiştir ve bu, cesur zihni ve ahlâki savaş isteyen bir geçiştir» (31).

Bu düşüncelerin temelinde, Osmanlılıktan ve ümmetçilikten «milli devlete» geçişin ilkeleri yatmaktadır. O kadar ki bu gelişimde islâmcılardan bir grup da Türk milliyetçilerine katılıyordu. Nitekim, 1908 den sonra gittikçe hız alan, Balkan Savaşı sırasında büsbütün kuvvetlenen Türkçülük fikirleri Mehmet Akif'i düşündüren meselelerden biri olmuştur; çünkü Ziya Gökalp ve arkadaşlarının bu husustaki yayınları, dolayısıyla kavmiyet fikrinin ülkede yayılması, Islâm Birliği ülküsünün gerçekleşmesine sed çeken bir engeldi; bu cereyan, imparatorluğun sarsıldığı Balkan Savaşı sırasında büsbütün tehlikeliydi.

Bu düşüncelere, Sebilür-Reşad üyelerinden bazılarının da imzasını taşıyan bir tezkire, ittihad ve Terakki Genel Merkezi üyesinden Ziya Gökalp'a gönderildi; böylece Türkçülük hakkındaki yayınların zararından söz açılarak, her iki tarafın tartışmalı ilmi toplantılar yapmak üzere hususi surette anlaşmaları teklif ediliyordu; fakat bu tezkire cevapsız kaldı.

İşte bu yüzden, Sırât-ı Müstakim, Sebilür-Reşat etrafında toplananlar, ikiye ayrılmış oluyordu. 1980'den sonra, memleketimizde çanlanan basım serbestliğinden faydalanarak, islâm ülkelerinin geriliğinden, müslümanlığın, hurafelerle bozularak tehlikeye düëtüğünden şikayet eden bu zümreden bir kısmı, Türk milliyetçiliğini, diğer bir kısmı da Islâm Birliği tarafını tutuyordu. Milliyetçiler, müslümanlığın Kur'an bakımından ve sünnet ölçüsü ile yeni baştan gözden geçirilmesi ve Türkçülük cereyanı ile bağdaştırılmasını istiyorlardı (32).

Bu gelişim, Batıcılar gibi islâmcıların da kendi içlerinden parçalanarak, Türkçülere katılmalarını göstermesi bakımından önemli bir aşamadır. Böylece, 19. yüzyılın sonlarına doğru Muhammed Abduh'un Islâm Birliği fikrinin ütöpik karakteri torpülenerek gerçekçi bir Türk-Islâm sentezine dönüşüyordu.

1930'larda, Atatürk'ün Türk toplumunun bu tarihsel gelişimini gözönüne alarak milli devlet ilkelerini belirleyen aşağıdaki ifadeleri, bu

topraklar üzerinde yaşayan tüm halkımızın ortak duygularını yansıtmaması bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir husustur:

«Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir... Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri Çerkeslik fikri ve hatta lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istidat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler (adlandırmalar) —birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden mada— hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden (acıdan) başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar» (33).

Böylece, Atatürk geçmişin acı denemeleri sonucu, yeni bir milli birlik şuuru uyandırmak suretiyle kültürel bütünleşmeyi sağlıyordu. Bu düşüncesinin temelinde de «fikrinin babası» olan Gökalpçi düşüncenin büyük etkisi olmuştur. Gökalp'm «Türkleşme» akımı, Mustafa Kemal'de Milli Devlet ilkesi içinde yeni bir uyum kazanır. Milli Devlet için atılan her adımda Türkleşme sürecinin bir gerçekleşmesini sezinlemek mümkün değildir. Bu yüzden Atatürk Türkçülük'ten çok «milliyetçi» veya «milli» olan değerlere yönelmiştir.

Bu nedenle kısaca Kemalist ideolojide milli devlet düşüncesinin temel ilkelerinin neler olabileceğini belirtelim. Böyle bir yorum biçimi aynı zamanda Gökalp'm Türkleşmesi tezinin yeniden canlandırılması demektir:

1) Mustafa Kemal'in devrinin çok çeşitli akımları arasında milliyetçiliğe yönelmesi, her şeyden önce, bağımsızlık mücadeleleri dediğimiz milliyetçi hareket içinde gelişmiştir (34). Görülüyor ki, milliyetçilik akımı bağımsızlık mücadelesinin bir leitmotifi, sürükleyici gücüdür.

Bu akım olmasaydı Türkler, böyle bir mücadelede birlik sağlayamazlardı. Bu nedenle, milliyetçilik, milli devlet olmanın bir ideolojisi- dir. Atatürk'ün deyimiyle, milliyetçilik bizi «Osmanlılık telkin ve etkilerinden» kurtararak, Arap ve Arnavut kavimleri arasında ikinci bir vatandaş grubu sayılmasını önlemiş ve kendi ülkesinde birinci sınıf va-

tandaş olma hakkını tanımıştır. Onun: «Şair Mehmet Emin Yurdakul'ın ilk defa Manastır Askeri idaresinde öğrenci iken okuduğum «Ben bir Türküm, dinim, cinsim, uludur» mısraı ile başlayan şiirinde, bana milli benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum» ifadeleri üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır.

Mustafa Kemal'deki bu milliyetçilik duygusunu, Hüseyin Hilmi'nin «Türkiye Sosyalist Fırkası Tarihi»yle ilgili olarak Sosyalist Enternasyonal'in Bern Kongresine sunduğu raporda: «Mustafa Kemal'in milliyetçi eylemi, sanayiden çok bir tarım ülkesi olan Türkiye'de büyük önem taşıyan illerdeki sendikalarımızla ilişki kurmamızı engelliyor» (35) tarzındaki düşüncelerinde en iyi biçimde gözleyebiliyoruz. Bu gizli belge, 1910 yılında kurulan ve 1912'ye kadar faaliyetini yürüten Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Mustafa Kemal hakkındaki kesin bir yargısıdır ki üzerinde önemle durulması gerekir. Zira, Mustafa Kemal, birçok ittifakçı ve Jön Türklerin dünya sosyalistleriyle işbirliği kurdukları bir dönemde, ulusal devlet düşüncesinin bir simgesi olan milliyetçi tutumu ile anılmakta ve bu yüzden de Enternasyonala jurnal- lanmaktadır.

2) Mustafa Kemal'i milli devlet fikrine götüren bir diğer görüş de: «Türklük hakkındaki o günkü görüş ise, doğrudan doğruya Türk aydınlarının kendi kendini bilmesinden ve başka uluslarda şu veya bu sebeple üstünlük varsayarak, kendini onlardan aşağı görüp nefsine olan güveni yitirmesindedir. Artık bu yanlış görüşe son vermek, Türklüğümüzü bütün asalet ve necabeti ile tanımak ve tanıttirmek gerekmektedir, o anda inandığım ve bu gerçeğe bütün Türklerin inanmasını, bununla övünüp kendine güvenmesini ülkü bildim».

Görülüyor ki, Mustafa Kemal'de, bir milletin nefsine(benliğine) olan güvenini yitirmesi, kendini onlardan aşağı görmesi karşısında, Türklüğü tanımak zorunlu oluyor. Bu anlamda olmak üzere, milliyetçilik, nefsimize olan güvenin bir simgesi, kendimizi bir ulus olarak tanımanın görüntüsüdür. Onun için, Mustafa Kemal diyor ki:

«Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz; cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun efradı ne kadar Türk kültürü ile meşbu (dolu) olursa o topluluğa dayanan cumhuriyet de kuvvetli olur».

Cumhuriyetin dayanağı da Türk kültürüne istinat eden Türk topluluğudur. Kendini Türk gibi duymak bu topluluğun güçlenmesini yani milli dayanışmayı sağlar, bu da bu topluluktan meydana gelen cumhuriyetin güçlenmesi demektir. O halde bir siyasal yönetim biçimi olan cumhuriyet de aslında milli benliğe sahip, kendini Türk hissetme eğiliminin bir ürünüdür.

Her Türkün kendini Türk hissetmesi milli devlet düşüncesinin temel ilkesinden biridir. Osmanlıcılık ve ümmetçilik yapısı içinde bu duygu kaybolmuştu. Ancak bu Türkçülük akımının hazırladığı bir gelişimin Mustafa Kemal'deki tepkisi olmuştur.

«Mustafa Kemal'in milliyet tanımı ve onun unsurları da Türk ulusunun kuruluşunda etkili olan doğal ve tarihsel gerçeklerdir. Bunlar: a) siyasal varlıkta birlik, b) dilde birlik, c) yurt birliği, d) tarihsel karabet, e) ahlaki karabet (yakınlık), f) menşe (köken) birliği.

Türk ulusunun kuruluşunda mevcut olan bu şartların diğer uluslarda hepsi birden yok gibidir. Daha umumi bir tanım yapabilmek için diyelim ki, bir topluma millet diyebilmek için bu şartlar, aynı zamanda bütün olarak veya kısmen, bir arada bulunmak lazımdır».

Görülüyor ki, bir toplumun millet olabilmesi için, Mustafa Kemal'e göre bu doğal ve tarihsel gerçekler dil, yurt, köken birliği ve tarihsel ve ahlaki yakınlığın) in bulunması gerekir. Bu anlamda, milliyetçilik, millet olmanın bir görünümüdür.

Millet olmadan yani (siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, köken birliği, tarihsel ve ahlaki yakınlık) yaklaşımları gerçekleşmeden milliyetçilik de düşünülemez. Bir bakıma milliyetçilik, bu unsurları yaratma veya canlandırma, uyandırma çabasıdır. Bu nedenle, milliyetçilik ayırımı, dinsel birliğe zıt bir ideoloji değil, tersine birleştirici, bağlayıcı bir faktördür. Bunu, Batının milliyetçi veya sömürge milliyetçiliklerinden ayırmak gerekir. Ancak, bu milliyetçilik: «Bizimle işbirliğinde bulunan bütün milletlere hürmet ve riayet etmemizi önerir.» Onların bütün milliyetlerinin gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve gururlu bir milliyetçilik değildir.»

Milli devlete dönüşme bazı çağdaşlaşma sorunlarını ortaya çıkar

rır. Bu da Kili'ye göre altı ilkeye dayanarak incelenebilir:

(a) — Psikolojik ve sosyal açıdan toplumda ortaklaşa paylaşılan duygular bulunmalıdır. Bu sorunun çözülmesi, aynı zamanda, gele-kapsarneksele toplumun kavramlarına olan bağılılıklardan uzaklaşmayı da kapsar. Örneğin, ulusal kimlik bilincine ulaşmış her Türk yurttaşının, «sen kimsin, nesin? sorusuna cevap olarak «Türküm» demesi gerekir. Eğer, cevap sadece «müslümanım» biçiminde gelirse, o kişi geleneksel topluma bağılılığını sürdürüyor demektir (36). Biz bu geleneksel toplum deyimi yerine islâm kardeşliği birliğinin bir simgesi olan ümmetçilik duygusunu kullanabiliriz. Gerçi, her müslüman, kendisini islâm olma kimliğinden geldiğini kabullenmekle beraber, onun millet düşüncesi etrafında kümelenmesi de, ümmet duygusuna engel değildir. Bu yüzden ümmetçilik, millet olma sürecine karşıt değildir. Bu iki kavram arasındaki tartışmalar aslında taraflardan birinin duygusal tercihlerde bulunmak suretiyle, diğerini gözden düşürmekle başlamaktadır. Ülkemizde, milliyetçilik - islamcılık tartışmalarının yoğunluk kazanmasında, tarafların kişisel tercihleri ve toplumsal çıkarlarının ön planda rol oynaması ilk akla gelen nedeni teşkil eder.

b — Kili'ye göre ikinci ilke yasallık veya meşruiyet anlayışıdır. Yetkilerin, Anayasa çerçevesi içinde çeşitli organ ve kuruluşlar arasında düzenlenmesi ve halk tarafından bu siyasal sistemin benimsemerek yasallığının (meşruiyetinin) kabul edilmesi gerekir.

c — Katılma: Bu sorun, tebaa durumundan yurttaş durumuna geçişi içermektedir.

d — Örgütleşme: Modernleşme ve çağdaşlaşma, siyasal sistemin daha karmaşık, daha kurumlaşmış bir görüntüye kavuşmasını da kapsamaktadır. Siyasal partiler, sendikalar, meslek kuruluşları gibi çeşitli örgütlerin kurulması ve çoğalması, farklılaşması, uzmanlaşması çağdaşlaşma ile birlikte gelişen olgulardır.

e — Girme: Köklü değişmeyi gerçekleştirmek ve ülkenin kaynaklarını harekete geçirmek amacı ile devletin, etken ve yeterli olarak, her alanda toplumun içine girmesi gerekir. Devlet bu etkinliğini tüm yurt düzeyinde yaygın bir biçimde göstermelidir. Örneğin, Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatının kurulması da bu amacı gerçekleştirmesi içindir.

f — Dağılım: Siyasal sistemin, sosyai güvenlik ve sosyal adaleti gerçekleştirmesi ve ulusal gelirin daha adaletli dağılımının sağlanması, çağdaş görüşün bir başka zorunluluğudur.

3) Milli devlet oluşumunda bir diğer husus da çağdaşlaşma eğilimidir.

Kemalist ideoloji çağdaşlaşma sürecine dayanan bir modeli geliştirir. Bunun için de devletin halkın yasasına etkin önlemler alması, adaletçi ve eşitçi bir yöntemi izlemesine taraftardır. Atatürk'ün Batılılaşma eğiliminin amacı, herşeyden önce, milli devlet anlayışıyla bağıntılıdır. Milli devlet düzeyine ulaşmamış bir toplumda çağdaşlaşma etkin bir rol oynayamayacağı gibi toplumun çöküşünde zararlı sonuçlar da açabilir. Bugün bir çok geri kalmış ülkelerde girilen sosyo-ekonomik kalkınmada «yeni gelenekcilik» adını verdiğimiz, Batılılaşmayı karşıt bir takım akımlar ön safa geçmektedir. Bunun da nedeni, toplumun henüz aşiret düzeyinde bulunması, devletin millilik kimliğine ulaşmamasıdır. Bu yüzden, Kemalist ideolojinin aşırı derecede batıya açılışı karşısında İktbal'in bir şiirine, Atatürk'ün verdiği cevap ilginçtir.

İktbal şöyle diyordu:

«Yenileşme yolunda seslenen Mustafa Kemal dedi ki: «Eski resme cilâ lâzımdır».

Kâbenin hayat elbisesini yenileştirmede -Avrupa'nın yeni Lât ve Menât'ı (Cahiliye döneminde Kâbede bulunan putlar) ona geldiler. Yani, geçmişin izlerini silmek isteyen bu tutum, Lât ve Menât'a benzer, Avrupa'dan taşınan yeni putlarla Kâbeye yeni bir görüş vermek değildir. Türkler lût (müzit aleti) üzerinde yeni bir melodi bulmadılar. Onların yenilikleri, Avrupa'nın terkettiği, geçmişte bıraktığı yeniliklerden başka bir şey değildi. Onların göğüşlerinde yeni bir nefes, düşüncelerinde başka bir dünya yoktu. Türkiye şimdiki dünyaya uymaya zorlandı, yakılmış bir mum gibi dünyada kuruldu. Orijinallik yeniliği kurmaktı, hayat taklit yoluyla şekillenmez. Zamanlardan ve çağlardan beri Kâbede yaşayan yaratıcı (Allah), bayağı taklikleri onaylamıyor. Eğer sen bir müslüman kalbine sahipsen kendi öz inancın,

Kur'an'ı tetkik et. O'nun Ayetleri yüz yeni dünyayı kapsar, onların herbirinde çağlar ilerlemektedir. Bu dünyalardan biri de şimdiki çağdır. Onu iyi anla. Eğer kalbin bu işareti hissetmeye muktedir ise. Müminin bizzat kendisi Allah'ın işaretlerinden biridir, her dünya onun için elbise gibidir. Ne zaman bir dünya onun için eskimiş olursa Kur'an ona yeni bir dünya verir (37).

Kısacası, İkbâl başka yerlerde Türkiye'nin kalkınmasına dair en yüksek övgüleri beyan etmekle beraber burada, Atatürk'ün inkılâbında dini bir reform arayıp bulamıyor: Kâbenin perdesindeki yırtıkları yeni bir libas (giysi) ile örtmedi, İslâmiyetin gelişmesinde müsait bir vaziyetten faydalanmayarak, Avrupa'dan medeniyet namına yeni putlar getirdi diyor.

Bu, İkbâl'in bir eleştirisidir ki ondaki şiddet, başka eserlerinde bulunan övücü sözlerine tamamiyle ters düşer» (38).

Bir toplantıda, Atatürk'e İkbâl'in bir şiirini aynen nakletmişler, o zaman Atatürk de şu sözlerle karşılık vermiştir:

«Gidiniz, İkbâl'e söyleyiniz. Başlarında dalgalanan yabancı (İngiliz) bayrağını indirsınler o zaman kendileriyle bu hususta görüşelim».

Bu ifadelerde acı bir gerçek vardır. Çünkü, Atatürk, müstemlekeci güçleri bağımsızlık savaşıyla kırmış, kaynağını milletinden ve halkından alan bir şahlanışın simgesidir. Emperyalizmin Arabına da, Avrupalısına da karşıttır. Kendisi için biricik gerçek Türk devleti ve onun bağımsızlığıdır. Bu anlamda çağdaşlaşma veya Batılılaşma Mustafa Kemal için, Batıya avuç açmak değildir, tersine Batıyla dostane ilişkiler kurmak ve bilimsel alışveriş de bulunmaktır. Onun çağdaşlaşma ilkesi bu açıdan değerlendirilmelidir (**).

(**) Bir Batılı düşünür bu hususta şu yargıyı ileri sürüyordu: «...Atatürk ve arkadaşları, Rusya ve Almanya'daki diktatörlerin yaptıkları gibi dîne karşı duygusal ya da kurumsal önlemler almadılar. Dîne karşı bir tutum içinde olmakla birlikte, dar kafalı din adamlarını ve dinciliği sevmedikleri de büyük bir olasılıkla doğrudur». (Webster, 170.)

4) İktisadi açıdan milli benlik ve milli devlet düşüncesi incelenebilir. Kemalist ideolojiye göre: «Şimdiye kadar gerçek anlamda milli bir devir yaşamadık. Bu nedenle de, milli bir tarihe sahip olamadık. Bu noktayı biraz açıklayabilmek amacıyla, Osmanlı tarihini hatırlayalım. Osmanlı tarihinde bütün çabalar ve milletin arzusu, emelleri ve gerçek ihtiyaçları gözönünde bulundurularak değil, şunun bunun kişisel hırslarını, emellerini yerine getirme yönünde yapılmıştır.

Meselâ Fatih; İstanbul'u aldıktan sonra yani Selçukluların saltanatı ile Doğu Roma imparatorluğunun varisi olduktan sonra, Batı Roma imparatorluğuna da konmak istedi. Bunun için de, bütün milleti bu hedefe yöneltti.

Meselâ, Yavuz Selim, Fatih'in açtığı Batı cephesini koruyarak sabit tutarken, bu blokla Asya imparatorluğunu birleştirerek, büyük bir İslâm birliği yaratmak istedi.

Kanuni Süleyman, her iki cepheyi genişletip, bütün Akdenizi bir Osmanlı gölü haline getirerek, Hindistan üzerine baskı kurabilmek gibi, üstün bir politika izledi ve tabii bunu sağlamak için de toplumun temeli olan milleti kullandı.

Bütün bu davranışlar ve hareketler incelenecek olursa görülür ki, bu güçlü ve azametli padişahlar, dış işlerinde izledikleri politikayı, kendi emelleri, arzulan ve hırslarına temel olarak kurmuşlardır. İç politikada, iç kuruluşların yönetimindeki uygulamayı; yine bu hudutsuz hırsa dayanan, dış politika anlayışına göre düzenlemek zorunludur. Aksi halde, duyulacak sonsuz acı ve felâket, kaçınılmaz bir gerçektir. Hakikaten de Osmanlı Hakanları, esas yapılması gereken bu işi unuttular. Bütün davranış ve hareketlerini, emellerine uygun, hayalleri üzerine kurdular. İç işlerinde izlenecek yolu, dış politikalarına uydurmak zorunluğu karşısında kalınca, zaptetmiş oldukları topraklardaki toplumun yaşantılarını olduğu gibi bırakarak, bunların, tümünü koruma durumuna düşmenin dışında, onlara, ayrı bir özellik tanıyarak imtiyazlar verdiler.

Diğer yandan, toplumun temel elemanını uzun süren savaşlarda, fetih alanlarında dolaştırdılar. Bu suretle, kendi öz benliklerini bozmuş oldular.

Bu nedenle millet, yani temel eleman kendi evinde, kendi yurdunda yaşantısı için gerekli üretimi sağlayacak çalışmadan yoksun bir duruma düştü. Bu taç sahibi Sultanlar, milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla kalmadılar; belki fethettikleri memleket halkını memnun etmek, yabancıları memnun etmek için, büyük bir gurur ve benlik duygusu içinde, milletin haklarından ve memleketin ekonomik kaynaklarından sağladıkları birçok şeyi onlara armağan ederek imtiyazlar tanıdılar.

Meselâ Fatih devrinde, Cenevizlilere verilen «imtiyazlar» buna örnektir. Nitekim bu imtiyazlarla açılan yol, kendisinden sonraki yıllarda daha da genişletilmiş bulunuyordu. Bu imtiyazlar devletin en kuvvetli zamanında ve ancak (İhsanî Şahane) padişah armağanı olmak üzere veriliyordu.

Kanuni zamanında Venediklilerle bir ticaret anlaşması yapılmak istenmişti. Padişah bunu şerefine aykırı buldu. Çünkü ona göre, anlaşma, eşit devletler arasında aktebilebilirdi. O zaman Venedikliler, bir belde durumunda idiler. Böyle olmakla beraber ona, ticari konularda bir takım «müsaadeler» tanıdı. İşte hakların tanınmasına sebep olan «müsaade» kelimesi, daha sonraki yıllarda, «kapitülasyon» olarak tercüme edilmiştir. Bu söz, bir kale içinde kuşatılmış olan kimse-lerin, karşılarındaki düşmana, herşeylerini sunmaları anlamında kullanılan bir kelimedir.

Millet, evi barkı ile igilenme ve hayat şartlarını geliştirme olanaklarından yoksun olarak, diyar diyar dolaştırılıyorken; bu dış ülkeler halkı birçok imtiyazlara sahip bir şekilde, kendi içlerinde çalışıyor yani fatihler, temel eleman olan milleti arkalarına alarak kılıçla yeni fetihler yaparken işgal altındaki ülkeler halkı kazandıkları imtiyazlar ve özerkliklerle sabanlarına yapıyorlar ve kendi topraklarını işliyor-
d. Fakat Efendiler, kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeğe ve sonunda yerlerini terketmeğe mahkumdurlar.

Bu böyle bir gerçektir ki, tarihin her devrinde aynen tekrarlanmıştır. Meselâ Fransızlar Kanada'da kılıç sallarken, oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir müddet kılıçla saban birbirleriyle çarpıştılar ve sonunda saban galip geldiğinden, İngilizler, Kanada'ya sahip oldular.

Osmanlı fatihleri, hakanları, saldırganları, temei eleman ile birlikte sabanın önünde yenik düşüp, geri çekilmeye başladıktan sonra, asıl felâketlerin büyüğü, o zaman ortaya çıktı. Daha önceki yıllarda, padişah hediyesi olarak, büyük onur ve benlik duygusu içinde, yabancı ülkelere tanınan haklar ve memleket içindeki müslüman olmayan azınlığa verilen her şey, sanki onların doğal hakları imiş gibi kabul olundu. Fakat, yabancı devletler, bununla da yetinmediler; her fırsatta bu hakları genişletmek ve geliştirmek için yollar aradılar ve buldular.

Biliyorsunuz ki Osmanlı Devleti, kişisel sultanlık ve en son beş on sene içinde, meşrutiyet saltanatına dayanan hükümetle yönetiliyordu. Kişisel sultanlıklarda, her konuda yalnız taç sahiplerinin istek, emel ve buyrukları başta gelir.

Son olarak anlattığım nitelikler nedeniyle, Osmanlı Devleti, egemenliğinden gerçek olarak yoksun bir duruma getirilmiştir. Bir devlet ki, kendi uyruğundaki halka koyduğu vergiyi, yabancılara uygulamaz, bir devlet ki, kendi gümrük resimleri ve her türlü vergi işlemlerini düzenleme hakkından alıkonulur, bir devlet ki, kendi kanunlarına göre yargı hakkını yabancılara uygulayabilmekten yoksundur, o devlete, bağımsız denilemez.

Devletin ve milletin yaşantısına yapılan karışmalar, bundan daha da fazladır. Milletin ekonomik ihtiyaçlarından olan, örneğin demiryolu inşaatı, örneğin fabrika yapmak gibi konularda devlet serbest değildi. Böyle bir şeye başlamak istendiğinde, her ne olursa olsun yabancılar işe karışırlandı.

Yaşantısını sağlama yeteneğinden yoksun olan bir devlet, bağımsız olabilir mi?

Osmanlı ülkesi, yabancılardan sömürgesinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı, Türk milleti esir durumuna düşürülmüştü. Bu sonuç, bilginize sunduğum gibi, milletin kendi düşünce özgürlüğü ile egemenliğine sahip bulunmamasından, şunun bunun elinde oynayacak edilmesinden doğmuştur.

O halde, diyebiliriz ki, milli bir devir yaşamıyorduk. Millî tarihe

sahip bulunmuyorduk. Osmanlı Tarihi, padişahların, hakanların bir grup kişinin kahramanlık destanı niteliğinde idi. Geçmişin tarih diye uzattığı kitabın kapsamı bundan ibaretti.

Milletin egemenliğine sahip olmaması yüzünden, katıldığımız Dünya Savaşından ve bu Dünya Savaşında, kıymetli evlâtlarınızdan oluşan kahraman ordularımızın Galiçya, Romanya, Makedonya, Kafkaslarda, Tûr-i Sinâ çöllerinde uğradığı ağır sıkıntıları hatırlatacak kadar çok zaman geçmedi ve en son olarak, bu Dünya Savaşının uğursuz sonucu da bilinmektedir» (39). Görülüyor ki, milli devlet, milli benlik için, ekonomik ve siyasal bağımsızlıkla birlikte milletin bizzat egemenlik hakkını kullanması şarttır». Artık, Türkiye halkı için yegâne temsilci, yaşama ve yürütme yetkilerine sahip olan, T.B.M.M. ve hükümetini koyan bir kanundur» (40).

Milletimiz, kesin ve gerçek kurtuluşa ulaşabilmek için, iki prensibe dayanmanın gerekli olduğunu anladı. Onlardan birincisi «Misakı Milli'nin» ifade ettiği ruh ve anlam.

ikincisi, Anayasamızın tesbit ettiği, değiştirilmesi asla mümkün olmayan haklar.

Milli devlet ilkesi hem ekonomik hem de tarihsel çerçevede içinde değerlendirilir. Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü görüşler bugün daha çok canlılığını korumaktadır. Onu, «demokrasi yaratma gibi bir fikri olmamakla» veya «meşruiyetçi olmamakla» suçlayan (41) görüşlerin yüzeysel yargılardan öteye bir anlam taşımadığı iddia edilebilirdi. Zira, «gücünü halktan alan bir kimsenin» saltanat tartışmalarını sürdüren bir zihniyetin karşısına dikilerek, karma komisyonda: «çok uzattınız beyler, saltanat kimseye akademik münakaşa ile verilmez. Osmanlıda da öyle olmamıştır. Nitekim halk da iktidarı onun elinden almak için ayaklandı. Ya bunu böyle görürsünüz ya da bir takım kelleler gider. Ama yine de saltanat kaldırılır» tarzındaki görüşlerine dayanarak Mustafa Kemal'in «meşruiyetçiliğine» gölge düşürmek, olayları tersine zorlamaktan başka bir anlam taşımaz. Bir mecliste saltanatın kaldırılmaması için çeşitli ayak oyunları yaparak, halkın egemenliğine karşı gelen zihniyete verilecek tek cevap başka ne olabilirdi.

Millî devletin kurulabilmesi için bir takım ön şartlar gerekir. Sal-
tanatın kaldırılarak yerine halkın egemenliğine dayanan bir sistem
gelmişse, bunun için de bir takım «kelleler» istenmişse böyle bir tu-
tumun yasallığının tartışılması bile doğru değildir.

Temelleri Gökaltp tarafından derinleştirilerek Atatürk tarafından
gerçekleştirilen millî devlet sistemi, Osmanlı toplum yapısından genç
Türkiye Cumhuriyetine giden yolda kanlı çatışmalar ve fikir kavgaları
sonucu ancak gerçekleşebilmiştir. Bugün siyasal partilerin, demokra-
sinin sağlıklı özünü bir kenara iterek, biçimsei yapısından yararlan-
mak suretiyle millî birliği parçalamada adeta birbirleriyle yarış eder-
cesine bir kavgaya tutuşmaları karşısında, Atatürk'ün ileri sürdüğü
aynî «ortak geçmiş», «tarih bilinci», «ahlak» ve «hukuk» değerlerinin
halkımızı daha çok birbirine bağlayan bir alın yazısı oluşturabileceğini
unutmamamız gerekir. Aksine davranışlar, toplumumuzu yeniden bir
«boomerang» eğrisi içine atar ki, bu da, ulusal birliğimizin hergün
biraz daha yara alması demektir.

KAYNAKLAR

- (1) Gökalp, Ziya, Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, s. 9, Türk Kültür Yayımları, 3. Baskı, 1977, İstanbul.
- (2) Turhan, Mümtaz, Kültür Değişimleri, s. 122-23, 2. Baskı, 1959, İstanbul.
- (3) Rasonyi, Laszlo, Tarihte Türklük, s. 193, Çev. Hamit Z. Koşay, 1971, Ankara.
- (4) Wittek, P., Le rôle de tribus Turques dans l'empire Ottoman, Mélanges Georges Smets (1952), s. 665-76.
- (5) Köprülüzade Mehmed Fuad, Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri, 1928.
- (6) Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğusu, s. 8-9, 1970.
- (7) Gökalp, Ziya, Türk Töresi, s. 11, 1976, Hazırlayan Hikmet Dizdaroğlu.
- (8) Barthold v.v., Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, s. 5., 1975.
- (9) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 156, hazırlayan, Nihal Atsız, 1970.
- (10) Koçi Bey Risalesi, s. 23, hazırlayan Zuhuri Danışman; Keza Lewis, Bernard, İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, s. 199-200, 1975.
- (11) Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İhtimali Tarihi, s. 28, Cilt: 2, 1974.
- (12) Ed. Engelhardt, Tanzimat, s. 27.
- (13) Tansel, Fevziye Abdullah, Mehmet Akif, s. 55, 1973.
- (14) Yurtaydın, Hüseyin, İslâm Tarihi Dersleri, s. 244, 1971.
- (15) Yurtaydın, Hüseyin, a.g.k., 240-241.
- (16) Yurtaydın, Hüseyin, a.g.k., 252-253.
- (17) Yurtaydın, Hüseyin, a.g.k., s. 254.
- (18) Topçu, Nurettin, Yarıncı Türkiye, 2. baskı, 1972.
- (19) Rasim, Ahmet, Osmanlı Tarihi, Seçmeler, s. 140-141, hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, 1968.
- (20) Haupt, George-Dumont Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, s. 36, Çev. Tuğrul Artunkal, 1977.
- (21) Haupt, George-Dumont Paul, a.g.k., s. 44-45.
- (22) Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası, s. 306, 1975, Komal Yayınevi.
- (23) Minorski, Kürtler, s. 26-27, 1977, Komal Yayınevi.
- (24) Şeref Han, Şerefname, çev. Mehmet Emin Bozarslan, s. 24, 1971.
- (25) Bilgegil, Kaya, Yeni Osmanlılar: Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı

Üzerinde Araştırmalar, s. 171-172, 1976.

- (26) Bilgegil, Kaya, a.g.k., s. 280.
- (27) Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 165, 2. Baskı, 1971.
- (28) Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, s. 13, 5. Baskı, Türk Kültür Yayını.
- (29) George-Paul, a.g.e., s. 52.
- (30) İkbâl, Muhammad, Cavidnâme, çeviren ve yorumlayan, Anna Marie Schimmel, s. 126-127, 1958.
- (31) İkbâl, Cavidnâme, s. 128.
- (32) Tansel, Abdullah Fevziye, Mehmet Akif, s. 57-58, 1973; Adıvar, Adnan, Tarih Boyunca İlim ve Din, s. 99, 2. Baskı, 1969.
- (33) İnan, Afet, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün Et Yazıları, s. 351, 376, 377, 1969.
- (34) Türkdoğan, Orhan, Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri, s. 84, 1977.
- (35) George-Paul, a.g.k., s. 1973.
- (36) Kili, Suna, İlk Millet Meclisi, Ulusal Bağımsızlık ve Demokratikleşme Milliyet, 24 Nisan 1977.
- (37) İQBAL, Mohammad, Le Livre de L'Eternité (DJAVIDNAMA), s. 60-61.
- (38) Schimmel, Cavidnâme, s. 123.
- (39) İnan, Afet, 1923 İzmir İktisat Kongresi, Açılış Konuşması Devletçilik İlkesi, s. 34-41.
- (40) İnan, Afet, a.g.k., s. 41.
- (41) Kongar, Emre, Atatürk'ün Dünyası ve Yeni Türkiye, Milliyet, 6 Kasım 1977.
- (x) Kongar, Emre, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, s. 48-49, 1976.
- (xx) Webster, Donald Everett, The Turkey of Atatürk, 1939, Zik, Emre Kongar, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, s. 124, 1976.